VEZA S PARTIJSKIM RUKOVODSTVOM U ZAGREBU 1941/42.

Marija Vuković-Dunja

POVEZIVANJE S NAPREDNIM RADNICIMA U NOVOM

U Novi Vinodolski, u Državni voćni i lozni rasadnik, došla sam u službu kao vrtlarski tehničar 1. studenoga 1935. Od toga vremena do sloma stare Jugoslavije upoznala sam ne samo Novljane, već zbog prirode posla u javnoj ustanovi i mnoge ljude, poljoprivredne radnike i radnice iz gotovo svih okolnih mjesta. Početak gradnje nove Domaćinske škole 1938/40. bio je i početak moga zbližavanja sa zidarskim radnicima na tom gradilištu. S nekima od njih: Ivanom Šebaljom i Frankom Kriškovićem, donekle Viskom Mudrovčićem te jednim drugom iz Donjeg Zagona čije ime više ne znam (Baričević?), ubrzo sam mogla razgovarati o političkim zbivanjima u zemlji i svijetu, o opasnosti od nacifašizma, o građanskom ratu u Španjolskoj, o velikoj zemlji socijalizma Sovjetskom Savezu i drugo.

Od Kriškovića i Šebalje znala sam da u ovom cijelom kraju ima više klasno svjesnih radnika spremnih za svaku borbu ako ustreba, što su već ranijih godina dokazali u štrajkovima, sukobima sa žandarima, s nekim političkim prvacima HSS i s državnom upravom. Od njih čujem prvi puta o Tomi Striziću u Bribiru u kome vide glavni stup radničkog pokreta u ovom kraju, isto tako o Milanu Mataiji i Peri Komadini iz gornjega kraja te o drugim naprednim ljudima iz Novog. Ovaj detalj naših razgovora iznosim samo kao ilustraciju načina moga osobnog vezivanja tih godina, posebno na ovu dvojicu drugova u Novom, što će za naš rad u tom mjestu, upravo u cijeloj 1941. godini biti za pokret i te kako važno i korisno.

U toku navedenih godina moje veze za dobivanje nekih partijskih materijala i druge napredne literature bile su na posve osobnoj osnovi. Kod kuće je to bio moj brat Julije koji je bio u partijskom rukovodstvu u Virovitici i poginuo je u ožujku 1943. u partizanima, a u Zagrebu Leo Polak, službenik, inače rezervni avijatičar i član KP. On je koncem lipnja 1941. uhapšen, a već početkom kolovoza kao komunist

strijeljan. U njegov stan navraćali su i njime se koristili neki članovi CK, što sam, naravno, kao i mnoge druge detalje saznala tek poslije završetka drugog svjetskog rata.

Prilikom putovanja kući donosila bih poneku ilegalnu brošuru ili časopis za sebe i zatim davala spomenutim drugovima na čitanje. Brat me pretplatio na »Ženu danas«, te sam u Novom bila jedini pretplatnik na taj časopis od njegovog prvog do posljednjeg broja.

1940. godine kad se zbog opasnosti od nadiranja fašizma razvijala široka kampanja KPJ da se vlada prisili na sporazum i oslonac na SSSR, donijela sam gotove tekstove pod koje smo stavljali potpise građana koji su u razmacima od nekoliko dana bili poslani putem pošte iz Novog, Crikvenice, pa čak i iz Senja na adresu ministarstva vanjskih poslova u Beograd.

Leo Polak davao mi je poneki partijski letak i »Vjesnik radnog naroda« da ih dadem i svojim drugovima. Od njega sam u travnju 1941. donijela Proglas CK o 27. ožujku, a kasnije i okružnicu, ne sjećam se da li broj 1 ili broj 2. Uglavnom i u Novom se među simpatizerima dosta uspješno provodila partijska direktiva da se spremi oružje, municija, odjeća i obuća bivše jugoslavenske vojske. Kasnije, nakon osnivanja prvih logora sve je to otpremljeno iz Novog u šumu već poznatim načinima i kanalima.

Iz toga doba treba da navedem da je negdje 1940. došao na službu u Novi inž. Đuro Kac kao kotarski agronom. Bio je simpatizer KP koji se ubrzo povezao sa širokim krugom ljudi, a posebno s naprednom inteligencijom Novoga i okolnih mjesta, te smo u njemu dobili još jednog pouzdanog druga. Neposredno prije njegova otpuštanja iz državne službe već koncem ljeta 1941. godine on je između ostalog omogućio da se veće količine hrane iz fonda za ishranu stanovništva dodijele u gornja sela kotara gdje je već ustanak bio u toku.

Negdje u početku lipnja te godine u rasadniku upoznajem osobno i drugove Milana Mataiju i Pera Komadinu koje je doveo Šebalja. Tomu Strizića sam osobno upoznala tek 19—22. kolovoza 1942. na partijskom savjetovanju, mislim na Milčevim Stijenama. Naime, od miniranja stijena za gradnju ograde oko nove škole ostala je sačuvana i izvjesna količina mina (štapina), baruta, korde, kapisla. Tražili su da se njima ustupi taj materijal, što je i dogovoreno i putem Šebalje i učinjeno.

Uskoro je u rasadniku održan sastanak na kojemu su bili prisutni Milan Mataija, Pero Komadina, Ladislav Vivoda, jedna učiteljica iz Ledenica (Ružić?), Laco Dorčić, Ivan Šebalja, Đuro Kac i ja. Taj sastanak u svom sjećanju ne mogu smjestiti u neki određeni vremensti termin, pa bi on mogao vremenski biti održan i prije i poslije Jesenove. Ne sjećam se točno nekih zaključaka, a ne znam ni tko ga je organizirao. Međutim, smatram značajnim ovaj sastanak u Novom zbog toga što smo se prvi put okupili u tom broju i sastavu i zaključci s njega mogli bi utvrditi i osvijetliti do sada nepoznate činjenice i nastojanja oko nastanka i razvitka NOP-a i u tom mjestu.

Iz Selaca je negdje u lipnju te godine došao k meni i drug Josip Brnčić. On mi je prvi rekao da u Novom nastojimo nagovoriti ljude da ne idu u domobrane, nego da dođu u šumu iznad Bribira. Lozinka za te drugove bila je »Šalje me Stanko«, i po tome će se znati da dolaze iz Novoga. Njemu sam rekla da ima u mjestu izvjesna količina oružja. Također mi je rekao da skupljamo novac od simpatizera kao »narodnu pomoć«, a bit će potrebno za borce u šumi; da će se naći i organizirati veza između nas i šume kamo i on odlazi. Njegov dolazak uslijedio je neosporno prije Jesenove. O tome sam informirala Šebalju, Krišković a, Kaca i Mata Dorčića koji je već bio u Novom.

KAKO SAM POSTALA KURIR ZA CK KPH

Osim ostalih naprednih ljudi u Novom, dobro sam poznavala i braću Dorčić: Ljubu, Lacu, Mata i njihovu sestru Anicu. Ona je jednog dana u srpnju 1941. došla k meni u rasadnik i rekla da bi njen brat Ilija htio da me upozna i razgovara sa mnom u četiri oka. Dogovorile smo se da ću se popodne u taj i taj sat, svakako u samo predvečerje, nalaziti na donjoj parceli među brajdom gdje ćemo moći nesmetano razgovarati. Tako je i bilo. Ilija je došao — vedar i srdačan kakav je po prirodi bio — i nakon nekoliko formalnih riječi o lijepim nasadima u rasadniku prešao je odmah na stvar. Zatim je nastavio da će trebati uskoro nešto uraditi za »našu stvar« i zapitao me da li sam voljna i spremna za to, da to mora biti u najvećoj tajnosti bez obzira na moje raznolične veze u mjestu. Raspitivao se konkretno o nekim ljudima koji zalaze u rasadnik, a nisu naši simpatizeri, te zašto dolaze. Kad bude potrebno, dobit ću poruku putem njegove sestre Anice. Razgovor je dosta brzo završen, te je Ilija s grozdom grožđa rane sorte i s nekoliko bresaka u ruci napustio vrt. Ja sam još dugo poslije toga u velikom, ali radosnom uzbuđenju hodala između redova loze i voćaka, osjećajući da je taj naš dogovor odredio i moj daljnji život i djelatnost u tom gradu. Iliju sam poslije toga vidjela još samo jedanput toga ljeta u Novom, i ne sluteći tada da ću zbog njegova tragičnog svršetka u studenom te iste godine hitno putovati u Zagreb i s Vladom Popovićem u Karlovac da bi se razjasnila jedna depeša koja je stigla u Novi.

Anica Dorčić je nedugo poslije moga razgovora s Ilijom, također u jedno predvečerje kad su već radnice napustile posao, došla u rasadnik s jednim drugom, rekavši da je to njen rođak Pepo i neka mi ostanemo, a ona ide. Bio je to drug Josip Đerđa. Bili smo sami u kancelariji upraviteljice rasadnika. On je šetao po prostoriji i oboje smo češće iz prikladne udaljenosti gledali kroz prozor. Dugo smo razgovarali. I on se zanimao za sve iz moje okoline. Pričala sam mu o ljudima i prilikama, o drugovima s kojima sam idejno bila bliska. On je uglavnom pitao, a ja sam ga informirala. Zanimala ga je moja obitelj, školovanje (privatno sam polagala ispite na senjskoj gimnaziji), rad i dužnosti u rasadniku i mnogo drugog. Međutim, o sebi je rekao samo to da je uistinu rođak Dorčićevih, ali da se ovdje nalazi s tuđom legiti-

macijom na ime Stevo Raić, po narodnosti Srbin iz Osijeka. Ovamo je došao kao »plućni bolesnik« i stvarno se tako boležljivo i kretao. To je, naime, vrijedilo za vlasti i ako se inače netko bude raspitivao o njemu. Ja sam to, razumije se, dobro upamtila.

Od tada su se naša viđanja i razgovori u pogodno vrijeme nastavili i po mom sjećanju drug Đerđa me je tokom rujna uputio na prvo putovanje u Zagreb. Predajući mi jedan višestruko presavijeni tanki list papira, podvukao je da je pismo veoma važno, da do uručenja nikome ni u kom slučaju ne smije pasti u ruke, da ga u nekoj opasnosti po potrebi — pojedem, da ga ni sama ne čitam jer je pravilo u našem radu — ne znati ono što ne treba itd. Jedino što sam morala znati i sigurno zapamtiti, jest adresa na koju uz lozinku pismo treba predati. To prvo pismo nosila sam, čini mi se, u jednu malu postolarsku radionicu u Petrinjskoj ulici, idući iz Jurišićeve prema kolodvoru na lijevoj strani. Lozinku, kako je točno glasila, zaboravila sam, jer ih je tokom mojih putovanja bilo više. Kao kroz maglu dolazi mi u sjećanje da se radilo o nekom muškom imenu i o upitu da li su njegove cipele gotove.

U svakom slučaju taj isti dan dosta rano popodne, jer je sunce bilo još visoko, išla sam u laganoj šetnji od Kvaternikova trga uz ogradu tadašnje tvornice »Arko«, sada »Badel«. Imala sam u lijevoj ruci običnu na dvoje presavijenu papirnatu vrećicu i svoju torbicu, sve spušteno uz tijelo. Tako me je majstor poučio. U toj šetnji sustigao me jedan čovjek u košulji kratkih rukava, u svijetlosivim hlaćama, a na očima imao je tamne naočale, uhvatio me pod ruku i srdačno nasmiješen rekao; a da nismo ni za tren zastali: »Zdravo. lancmanka, ovaj škarnicl je za mene, a za tebe imam pisamce koje ćeš ponijeti Pepu«. Bio je to Andrija Hebrang. Gotovo sam sigurna da sam taj put nosila u Novi pismo u podebeloj zatvorenoj kuverti. Nisam prespavala u Zagrebu, nego sam večernjim vlakom krenula za Plase i zatim u Novi. Drug Đerđa bio je jako zadovoljan poslije moga povratka, a ja na određeni način još više.

Kako su se događaji oko ustanka naglo razvijali, tako su i moja putovanja u Zagreb na vezu učestala. Dešavalo se da sam u toku 1941. u razmaku od desetak dana i po dva puta morala na putovanje, te je uvijek valjalo naći i realan službeni razlog. To je bilo relativno lako s radnog mjesta na kojemu sam se nalazila, a i zato što se uskoro s bolovanja vratila upraviteljica rasadnika Marija Kinkela koja mi je u tome zdušno pomagala, ispostavljajući mi razne službene putne naloge. Kao službenik rasadnika imala sam legitimaciju za povlaštenu vožnju na autobusima »Tapred« koji su uz ostalo vršili i promet s Plasama. Troškove vožnje naplaćivala sam najčešće putnim računima.

Istini za volju treba da kažem i to da mi nitko nikada nije rekao: »Ti si kurir za CK KPH« niti sam to u prvo vrijeme znala, nego mi je naprosto dat zadatak da određenu poruku odnesem i donesem, da putujem na pravcu Novi — Zagreb uvijek kada se za to ukazala potreba.

Ovdje je vrijedno spomenuti još i to da smo u poljoprivrednom odjelu ministrarstva NDH na Markovu trgu mi iz rasadnika imali dobre osobne prijatelje i zagovornike za razvoj rasadnika u Novom, i to u

osobi Slavka Kolara, profesora Milana Marsića i Ivana Korečića iz računovodstva toga odjela. Spominjem to zbog toga jer sam od ovog posljednjeg već u ranu jesen 1941. donosila u Novi 5—6 tisuća kuna za »Tvoje šumare« u stvari za Narodnu pomoć. Njemu bih donosila »Glas naroda na Hrv. primorju« kao prijatelju i patrioti i na račun toga dobila i navedeni novac. Korečić nije znao za moje druge prave aktivnosti, ali mi je mnogo išao na ruku. Tako sam prilikom svojih putovanja ponekad prespavala u njegovoj kući na Pantovčaku broj 19, pazeći da to ne bude prečesto. Najčešće sam, vršeći kurirsku dužnost, noćila kod moje bivše profesorice i prijateljice inž. Elze Polak-Horvat u Kamaufovoj ulici broj 16. Samo ponekad sam morala prespavati u nekom trećerazrednom hotelu u užasnim prilikama, naročito zimi 1941/42. godine.

S određenom, ali gotovo uvijek drugom lozinkom, dolazila sam u Zagreb na nekoliko »javki«: u voćarnu (mljekarnu?) u Gajevoj ulici po priliki gdje se danas nalazi prodavaonica »Grunding«, na jednu adresu u visokom prizemlju na lijevoj strani Kukuljevićeve ulice nedaleko od Britanskog (Iličkog) trga, u jednu gostionicu u Maksimirskoj ulici nedaleko od Kvaternikova trga (u gostionicu se išlo uz nekoliko stepenica i sada se zove »Dva goluba«) u stan Vlada Frajtića u Heinzlovoj 7a I kat, ali najčešće u trafiku sestara Baković, Rajke i Zdenke, u Nikolićevoj (Teslinoj) ulici. Zbog čestih dolazaka k njima lozinka je potkraj bila suvišna. Trebalo je da se pojavim, kupim kutiju cigareta i prijeđem u slastičarnicu do njihove trafike. Tamo je došla vrlo brzo ili Zlata Šegvić ili Ankica Sertić »Cincipinka«, a ponekad i obadvije. Zlata mi je zakazivala sastanak s Hebrangom i Vladom Popovićem, nekad odvojeno, a u nekoliko navrata i s obojicom. Ti susreti s njima održavali su se uglavnom u hodu, u šetnji, i to na gornjem dijelu Šloserovih stuba prema Šalati, u Vončininoj ulici (tu sam u rujnu upoznala i Rada Šupića iz Sušaka), u Petrovoj, Heinzlovoj, pa i u spomenutoj gostionici u Maksimirskoj ulici. S Vladom Popovićem jedanput sam se sastala u stanu moje prijateljice u Kamaufovoj ulici broj 16. »Cincipinka« je bila zadužena za dostavu partijske štampe za pokrajinu, i ona me bogato njome snabdijevala prilikom povratka u Novi.

Osim pisama za druga Đerđu, a kasnije za sekretara OK Mata Kršula, donosila sam u Novi okružnice CK KPH, biltene, letke na hrvatskom i talijanskom jeziku, razne brošure kao »Fašizam i radnička klasa«, »Dugi marš od 10.000 km«, »12 točaka za boljševizaciju partije«. Od toga je nešto bilo za umnožavanje, a nešto je bilo u većim količinama namijenjeno za raspodjelu na terenu, tj. u Hrvatskom primorju.

Posebno jasno pamtim parolu CK u povodu proslave oktobarske revolucije 7. studenoga 1941. Na četvrtini arka, premazana na naleđu suhim ljepilom, bila je po cijeloj veličini otisnuta crvena petokraka zvijezda s parolom gore u polukrugu: »Smrt fašizmu«, a ispod zvijezde također u polukrugu odštampano »Sloboda narodu«. Bila je to veća količina materijala za prijenos u Novi i nije sve moglo neupadljivo stati u skrovište moga kovčega zato sam manji dio povezala oko sebe s licem na kožu. Po dolasku u Novi po čitavom tijelu gdje sam ih

učvrstila, ostali su od topline i znoja jasni otisci crvene zvijezde i naopakih crnih slova. Ove »zvijezde« donijela sam nekoliko dana prije proslave. Jedan dio ostavljen je za Novi, a veći dio odnio je drug Mato Kršul. 7. studenoga 1941. Novi je osvanuo s crvenim petokrakim zvijezdama izlijepljenim u svim većim ulicama i na placi, a čula sam da je tako bilo i u drugim mjestima do Kraljevice.

Također dobro pamtim i letke »Soldati Italiani« koje sam u prvoj polovini prosinca iste godine preuzela od »Cincipinke«. U stanu gdje sam spavala, dogodila mi se prava nesreća. Nakon završenog pakovanja na sva moguća mjesta preostalo je još desetak-petnaest letaka. Tiho sam iz svoje sobe ušla u kuhinju i tih nekoliko letaka potkresala šibicom. Propustila sam da ih do kraja žarilom izmrvim. Po naravi inače sumnjičavi vlasnik stana čuo je moje baratanje u kuhinji, i kad sam se povukla u svoju sobu, on je izvršio »uviđaj«. Našao je nekoliko komadića pougljenjene tvari na kojima su se bijelile neke bezvezne talijanske riječi, ali je sasvim pravilno zaključio da je to propagandni materijal koji imam uza se. Zbog toga je žestoko napao svoju ženu, a mene htio istjerati na ulicu. Bila je ljuta zimska noć i već je davno nastupio policijski sat. Žena ga je slomila svojim plačem, a ja sam svim žarom uporno tvrdila da je u zabludi jer da je to pismo od jednog talijanskog rezervnog majora Marija koji je inače violončelist u milanskoj »Scali«, a kao prijatelj zalazio je k meni u rasadnik. Obećala sam mu da više nikada neću svratiti u njegovu kuću ako je kadar da me tako optužuje. I održala sam to obećanje, pa su mi tako poslije toga događaja preostali hoteli.

Kao što sam donosila materijale, uvijek bih iz Novoga obavezno nosila u Zagreb na uvid jedan primjerak onoga što je drug Đerđa pisao kao direktivna pisma organizacijama na terenu, a isto tako i primjerak kod nas umnožavanog materijala. Pohvale — izražene meni usmeno i od Hebranga i od Popovića — za »Glas naroda na Hrv. primorju«, kasnije i za »Primorski borac«, s radošću sam prenosila drugu Đerđi i drugaricama koje su sa mnom radile u našoj tehnici.

Nakon izlaska prvog broja »Primorskog borca «drug Đerđa je prvih dana siječnja 1942. privremeno prešao u Kraljevicu. Prijetila je, naime, opasnost da ga neprijatelj otkrije i uhvati u Novom, jer su se izvjesne osobe i kod mene raspitivale o njemu. Tada je još češće dolazio k nama drug Mate Kršul, sekretar OK KPH za Hrvatsko primorje. On je sada vodio glavnu brigu o radu tehnike i o mojim putovanjima na vezu u Zagreb.

Do hapšenja »Cincipinke«, sestara Baković i Zlate Šegvić naše su veze unatoč nekim manjim teškoćama redovito funkcionirale. Kada je uhapšen Hebrang, primila sam poštom dopisnicu od Margite, žene Vlada Frajtića, da nipošto ne dolazim po kukuruz, jer ga nije nabavila i da se ne izlažem trošku. To je značilo da se dogodilo neko zlo i da ne smijem dolaziti u Zagreb. Odmah poslije dopisnice koncem veljače ili prvih dana ožujka 1942. stigao je k meni, tobože kao moj rođak, Vlado Frajtić i ispričao mi kako je uhvaćen Hebrang. Dogovorena je

daljnja veza, a pismo koje je donio od novog hrvatskog »Ćaće« (Vlada Popovića), pisano rukom, predala sam sekretaru OK drugu Matu Kršulu.

Vjerojanto je zbog nastale situacije uskoro napustio Zagreb i drug Vlado Popović jer ga više nisam vidjela ,a održavala sam vezu pri mojim putovanjima još nekoliko mjeseci 1942. s »Martinom« — Grgom Jankesom. On mi je uputio dosta oštru kritiku što smo od »Historije VKP(b)« umnožili samo prvu, drugu i treću glavu, a ne i četvrtu koja je najvažnija. Drug Jankes je nakon svibanjske ofanzive 1942. u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru došao u rasadnik i uz pomoć bribirskih omladinaca prebačen je u šumu. Poslije njegova odlaska više nisam imala nikakvih veza sa Zagrebom po našoj liniji.